UOT: 338.436; **JEL**: Q10; Q18; O24; Q17

Yusif Əli oğlu HƏSƏNLİ
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı,
E-mail: yusifhasanli300@gmail.com
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.003.041

AZƏRBAYCANIN AQRAR SAHƏSİNDƏ İXRAC POTENSİALININ YÜKSƏLDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ TƏDQİQİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın aqrar sahəsində ixrac potensialının yüksəldilməsinin nəzəri baxımdan tədqiq edilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası – əsas etibarı ilə elmi abstraksiya, sintez, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından ibarətdir. Bunlarla bərabər, aqrar sahənin potensialı və onun inkişafında ixracın rolu istiqamətində aparılmış tədqiqatlara istinadlar verilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti kimi ilk növbədə müasir dövrdə aqrar sahədə ixrac potensialının yüksəldilməsi məqsədilə daha üstün mexanizmlərin hazırlanması nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın nəticələri – hazırkı şəraitdə alınmış nəticələrdən aqrar sahənin inkişafında və onun ixrac potensialının artırılmasında daha təsirli tədbirlərin təşkili məqsədilə istifadə etmək imkanı ilə bağlıdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi özünü aqrar sahənin inkişafında ixrac potensialının artırılmasının vacibliyinin elmi arqumentlərlə əsaslandırılmasında daha çox büruzə verir. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində aqrar sahənin strateji rolundan yanaşmaqla, onun ixrac potensialının yüksəldilməsi üzrə təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, aqrar sahə, ixrac, ixrac potensialı, aqrar sahənin inkişaf problemləri, aqrar sahənin ixrac potensialı, ixrac potensialının yüksəldilməsi.

Giriş

Aqrar sahə ölkənin sosial, iqtisadi və siyasi həyatda önəmli yer tutan milli iqtisadiyyatın ən iri sahələrindən biridir. Aqrar sahə fəaliyyətinin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, o, yalnız bazar mexanizmlərinin istifadəsini deyil, habelə reproduktiv proseslərə təsir edə bilən digər tədbirləri də nəzərdə tutur. Bazar iqtisadiyyatının dinamik şəraitində aqrar sahə müəssisələrinin səmərəli inkişafının təmin edilməsi onların mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemlər kimi dərindən öyrənilməsini zəruri edir. Elmi ədəbiyyatda aqrar sahənin inkişaf tendensiyalarına mühüm diqqət yetirilir. Bir çox müəlliflər aqrar sahədə islahatların aparılması problemlərinə və onun əsas istiqamətlərinin inkişafına, eləcə də nəticələrinə toxunur. Müasir elmi tədqiqatlar aqrar sahəyə investisiya qoyuluşu, həmin sahə məhsullarının daxili və beynəlxalq bazarlarda layiqli yer tutması üçün sənayenin dövlət dəstəyi alətləri, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinə həsr olunub [6, s.87].

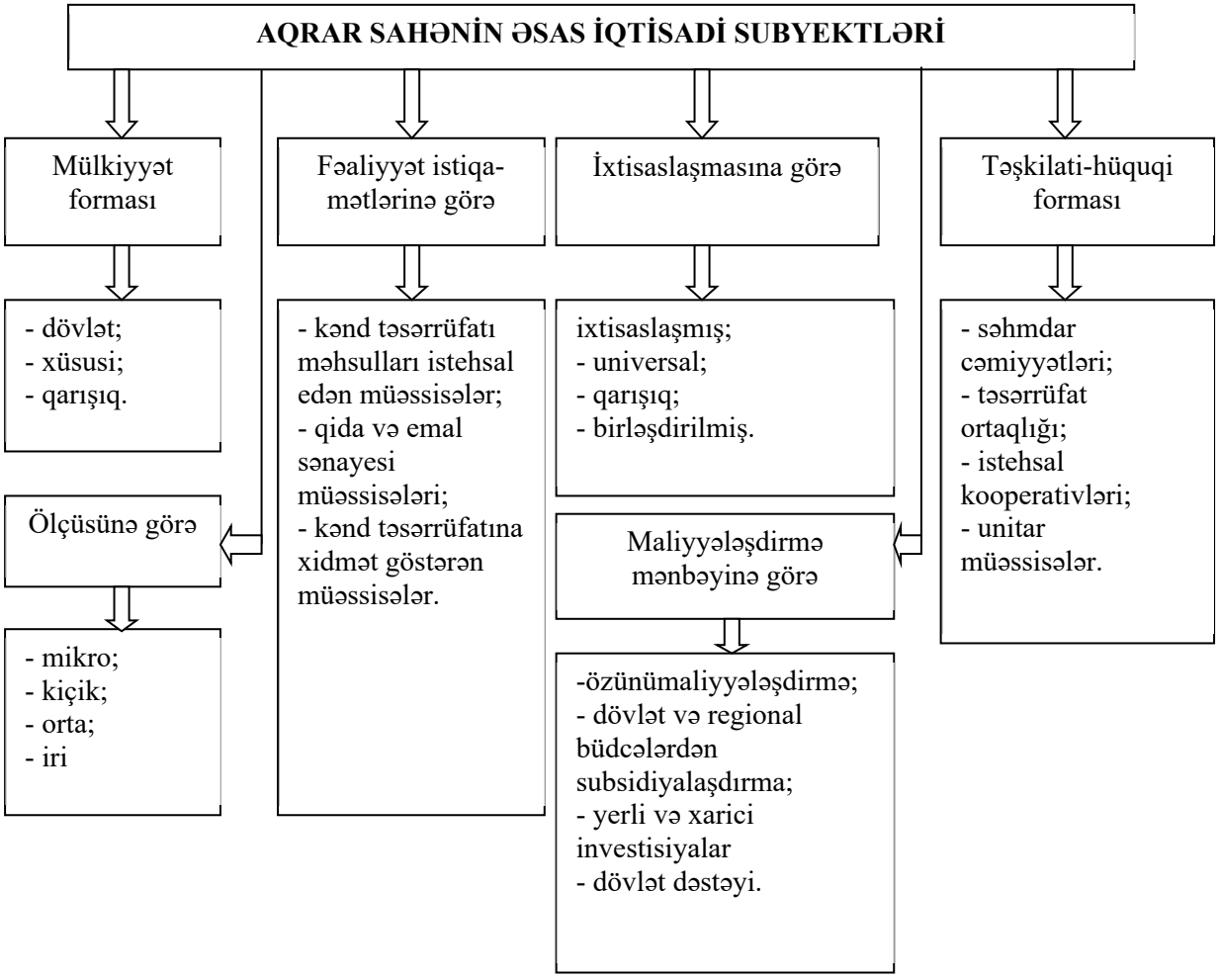
Son onilliklərdə Azərbaycanda intensivləşən iqtisadi və sosial proseslər təbii və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə, işsizliyin, inflyasiyanın, büdcə kəsirinin azaldılması, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, məhsul istehlakçıları ilə onların təchizatçıları arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması, istehsal həcminin artırılması, ətraf mühitin çirklənməsinin qaşısının alınması və s. kimi problemlərin həllini zəruri edir. Həmin problemlərin həlli, ilk öncə, aqrar sahənin inkişafı baxımından çox vacibdir. Bu baxımdan aqrar sahənin inkişaf xüsusiyyətlərinin və onun ixrac potensialının yüksəldilməsinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi zəruri hesab olunur. İqtisadiyyatın, o cümlədən aqrar sahənin inkişafına müəyyən nəzəri yanaşmalar insan cəmiyyətinin yaranması ilə bərabər meydana çıxmışdır.

Ölkənin aqrar sferasında ixrac potensialının artırılması imkanları

Aqrar sektorun əsas sahələrindən biri kənd təsərrüfatıdır ki, onun əsas məqsədi ölkənin bütün

regionlarının inkişafını sürətləndirmək, əhalinin ərzağa olan tələbatını ödəmək, emal sənayesini xammalla təmin etmək, müasir texnologiyalara əsaslanmaqla bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalını təşkil etmək, aqrar sahə məhsullarının istehsalı və emalına kömək edəcək zəruri infrastrukturları yaratmaqdır [4, s.25].

Azərbaycanda iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri olan aqrar sahənin davamlı inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlətin əsas vəzifəsidir. Aqrar sahənin ən mühüm subyektləri ərzaq və xammal bazarlarının yaradılmasına yönəlmiş, aqrar sahə məhsullarının istehsalı, emalı və satışı sahəsində fəaliyyət göstərən aqrar sahə müəssisələrdir. Bu müəssisələrin fəaliyyəti dövlət tərəfindən ciddi diqqət mərkəzində olmalıdır, çünki onların maliyyə sabitliyi və fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması aqrar sahə məhsullarının artımından asılıdır (şəkil 1).

Şəkil 1. Aqrar sahənin əsas iqtisadi subyektləri
Mənbə: *müəllif yanaşması*

Aqrar sahənin əsasını kənd təsərrüfatı müəssisələri və kooperativləri, şəxsi yardımçı təsərrüfatlar, kəndli təsərrüfatları, emal və tədarük təşkilatları, topdan və pərakəndə ticarət təşkilatları, kənd təsərrüfatına investisiya qoyan maliyyə strukturları kimi təsərrüfat vahidləri təşkil edir. Kənd təsərrüfatı insan inkişafının təməlidir, o, beynəlxalq miqyasda önəmli rol oynayır, dünya əhalisini ərzaq, xammal və digər resurslarla təmin edir. Bu, dünya ölkələrinin çoxunun iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biridir və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kömək edir. Məhz bu istiqamət əsas məhsulları, o cümlədən taxıl, meyvə, tərəvəz, ət, süd və ölkə vətəndaşlarının gündəlik varlığını təmin etmək məqsədilə həyati önəm daşıyan digər ərzaq məhsulları ilə təmin edir. Kənd təsərrüfatı sənayesi olmasaydı, biz bütün planetimizi qida ilə təmin edə bilməzdik və bir çox

insan aclığın qurbanı olardı. Habelə, kənd təsərrüfatı çox sayda malların böyük bir siyahısının istehsalı üçün əsasdır: toxuculuq, kağız, plastik və hətta kosmetika - onların əksəriyyəti kənd təsərrüfatında əldə edilən bitki xammalı əsasında istehsal olunur. Lakin kənd təsərrüfatının inkişafının təsirlərinin siyahısı bununla bitmir. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində bu sahə hələ də iqtisadiyyatın önəmli sektorudur və təkcə əhalini əsas ərzaq məhsulları ilə təmin etmir, habelə digər imkanlara malikdir, o cümlədən:

- iş yerlərinin yaradılması, genişləndirilməsi sahəsidir: kənd təsərrüfatı iş yerlərinin əsas mənbələrindən biridir və ölkənin regionlarının inkişafı üçün önəmli amildir və bu regionlarda iqtisadi sabitliyi və həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq imkanı verir;
- elm və texnikanın inkişafına gətirib çıxarır: kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılmasına və məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına kömək edən biotexnologiya, genetik tədqiqatlar, gübrələr və pestisidlərin işlənməsi, yeni torpaq becərilməsi üsulları və s. kimi elm və texnikanın inkişafını fəal şəkildə stimullaşdırır;
- kənd təsərrüfatı planetimizin sabit inkişafı üçün böyük önəm daşıdığı üçün qlobal davamlı inkişafı təmin edir. Məsələn, bura təbii ehtiyatların və biomüxtəlifliyin qorunması daxil ola bilər ki, bu da əkin dövriyyəsi, istifadə olunan kimyəvi maddələrin azaldılması və ekoloji cəhətdən təmiz istehsal üsullarının istifadəsi kimi davamlı əkinçilik üsullarından istifadə etməklə əldə edilə bilər. Bir çox ölkələr öz kənd təsərrüfatı məhsullarını ixrac edir ki, bu da onlara xeyli gəlir əldə etməyə və beynəlxalq bazarda iqtisadi imkanlarını artırmağa şərait yaradır. Bunun nəticəsidir ki, aqrar sektor inkişaf etmədən müasir dünyada təcrübi olaraq heç bir dövlət mövcud ola bilməz.

Beləliklə, aqrar sahənin inkişafı müxtəlif dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının iştirak etdiyi mürəkkəb bir prosesdir. O, həmin sahə məhsullarının istehsalının artırılmasına, onların təhlükəsizliyinin və keyfiyyətinin təmin edilməsinə, kənd yerlərində əhalinin yaşam tərzinin yüksəldilməsinə yönəlib. Bunu nəzərə alaraq, aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və bu yolla onun istehsal və ixrac potensialının yüksəldilməsi müasir dövrün tələbidir. Odur ki, aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və bu yolla onun istehsal və ixrac potensialının yüksəldilməsinin nəzəri istiqamətlərinin tədqiqi böyük önəm daşıyır. Aqrar sahənin inkişafının ilk modelini F.Kene təklif etmişdir ki, ona görə əmtəələrin təkrar istehsalının və satışının təkamülü prosesi siniflər arasında müəyyən iqtisadi proporsiyaların mövcudluğu şərti ilə fasiləsiz fəaliyyət göstərən amillərin təsiri altında reallaşdırılır. Habelə o, aqrar sahəni vahid istehsal kimi şərh etmiş, mövcud və rasional təsərrüfat sistemləri altında əldə edilən məhsulları müqayisə etmişdir. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas prioritet vəzifələrdən biri neftdən asılılığı aradan qaldırmaq, dayanıqlı inkişafa nail olmaq baxımından çoxşaxəli inkişafı və ixracı stimullaşdırmaqdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri böyük olan aqrar sahə bu baxımdan böyük önəm daşıyır [5, s.12].

Aqrar sahə istənilən iqtisadi sistem kimi, qarşılıqlı əlaqə, fəaliyyət, struktur və inkişaf qanunları ilə bir-birinə bağlı olan elementlərdən ibarətdir. Sistemin hər hansı elementinin məzmununda və ya fəaliyyətində müəyyən dəyişiklik onun bütün digər elementlərində dəyişiklik tələb edir. Aqrar iqtisadiyyatın inkişafında çoxlu sayda təsadüfi dəyişənlər mövcuddur və bu dəyişənlərin hər biri ayrılıqda fəaliyyət göstərərək, müəyyən bir sahibkarlıq subyekti üçün müsbət və mənfi ola bilər. Birinci qrup amillərin qiymətlərinin artması ilə bitkilərin, heyvanların və btövlükdə əməyin məhsuldarlığı yüksəlir. İkinci qrup amillər istehsala mənfi təsir göstərir, belə ki, onların dəyərləri artarsa, məhsuldarlıq azala bilər. Aqrar sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bu da biznes şəraitinin formalaşmasına və yekun nəticənin əldə edilməsinə ən çox təsir edən risklərin dərindən öyrənilməsini tələb edir. Aqrar sahənin inkişafı dövlətin aqrar siyasətindən asılıdır. Aqrar siyasətin mahiyyəti ilə bağlı dar və geniş olmaqla iki əsas yanaşma mövcuddur. Aqrar siyasətə dar mənada yanaşma iqtisadiyyatın aqrar sektorunun inkişafına yönəlmiş məqsəd və tədbirlər sistemini nəzərdə tutur. Bu zaman aqrar siyasət dövlətin və onun səlahiyyətli orqanlarının kənd əhalisinin iqtisadi, sosial-hüquqi və mədəni vəziyyətini formalaşdırmaq üzrə fəaliyyəti kimi müəyyənləşdirilir. Geniş mənada aqrar siyasətə əhalinin əsas sinifləri və qrupları tərəfindən ərzaq istehlakı üzrə ərzaq siyasəti, kənd təsərrüfatı məqsədli istehsal vasitələri istehsalı, təkrar emal, ticarət sahələri də daxil

olmaqla kənd təsərrüfatına xidmət problemləri ilə bağlı aqrar sənaye siyasəti, aqrar ixrac siyasəti və digər aqrar siyasətlər daxildir [2, s.10].

Aqrar sahənin inkişafında iki böyük amil qrupunu ayırmağı zəruri hesab edirik: xarici və daxili mühit amilləri. Daxili amillər aqrar sahə istehsalı sisteminin, obyekt və ya hadisənin bütövlüyünü, onların keyfiyyət xassələrinin məcmusunu və aralarındakı əlaqəni ifadə edir. Aqrar sahə müəssisəsinin böhranları aradan qaldırmaq, rəqabətdə qalib gəlmək və davamlı istehsalı davam etdirmək qabiliyyəti əsasən onun daxili mühitinin vəziyyətindən asılıdır. Daxili dəyişənlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və onların hər hansı birində baş verən dəyişikliklər müəyyən dərəcədə digərlərinə təsir göstərir. Daxili amillər həmişə rəhbərlik tərəfindən tamamilə idarə edilə bilməz. Bəzən daxili dəyişənlər dəyişdirilə bilməyən daimi element kimi çıxış edir və rəhbərlik yalnız istehsalın mənfi təsirini azaltmağa cəhd edə bilər.

Xarici amillər aqrar sahə istehsalı sisteminin, obyektin və ya hadisənin digər sistemlər, obyektlər və ya hadisələrlə əlaqəsidir. Xarici mühit biznesin iqtisadi şərtləri ilə müəyyənləşdirilir, bunlar arasında təbii, siyasi, iqtisadi, elmi, texniki, ekoloji və demoqrafik amilləri vurğulamaq vacibdir. Xarici mühit və kənd təsərrüfatı təkcə bir yerdə mövcud deyil, onlar ən aktiv şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olur və bir-birinə nüfuz edir. Ətraf mühitin bəzi cəhətləri təsərrüfat vahidi tərəfindən daxildən mənimsənilir, bəziləri isə onun hüdudlarından kənara çıxaraq ətraf mühitin xüsusiyyətlərinə çevrilir. Bu mühit heterogendir və təsərrüfat subyektinə təsirin gücü, tezliyi və xarakteri ilə fərqlənə bilər. Xarici və daxili amillər arasında həmişə dialektik qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq mövcuddur: daxili amillər inkişafın mühərriki, xarici amillər isə inkişaf üçün bir şərtdir. İnkişaf amillərini təsnifləşdirmək üçün başqa bir variant onları müəssisədən (inflyasiya, rəqabət, siyasi vəziyyət, ekologiya, vergi siyasəti və s.) asılı olmayaraq obyektiv olanlara və verilmiş təşkilati strukturu birbaşa xarakterizə edən subyektiv olanlara bölməkdir. Bütün qeyd olunan amillər dəsti aqrar sahənin inkişafına və onun ixrac potensialının yüksəldilməsinə təsir göstərir.

Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar sahənin formalaşması və inkişafı, aqrar bazarın yenidən təşkili bilavasitə onun tənzimləmə siyasətinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlıdır. Aqrar bazar baxımından etalon kimi müəyyənləşdirilmiş strateji məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət tənzimləmə siyasətinin müxtəlif alətlərindən istifadə edilir və həmin alətlər hesabına aqrar ixrac potensialının gücləndirilməsində uğurlu nəticələr əldə edilir. Bu baxımdan aqrar sahənin mahiyyətinin öyrənilməsi və təhlili, onun ixrac potensialının gücləndirilməsinin konseptual məsələlərinin tədqiqi böyük elmi və praktiki önəm daşıyır [1, s.11]. Müasir iqtisadi şəraitdə aqrar sahə müəssisələrinin ixrac potensialının rolu artır. Aqrar sahə məhsulları istehsalçılarının ixrac potensialının öyrənilməsi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ixrac potensialının inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. “İxrac potensialı” anlayışı təkcə onun resurs komponenti baxımından (burada, əsasən, resursların və istehsal amillərinin mövcudluğu aspektləri nəzərə alınır) deyil, habelə potensial baxımından nəzərdən keçirilə bilər. Aqrar sahəyə münasibətdə onun ixrac potensialını bütövlükdə ölkənin ixrac potensialının önəmli tərkib hissəsi kimi çıxış edən kənd təsərrüfatı və emal müəssisələri formalaşdırır [10, s.26].

Aqrar sahənin ixrac potensialının artırılması yolları və perspektivləri

Qeyd edək ki, ixrac potensialının inkişafı (dövlətin iqtisadi potensialının tərkib hissəsi kimi) yerli istehsalın dinamikasına və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına önəmli təsir göstərir. Aqrar sahənin iqtisadi potensialının əsas komponentləri təbii ehtiyatlar, istehsal, əmək, elmi-texniki komponentlərdir ki, onların müasir iqtisadi şəraitdə səmərəli istifadəsi rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı və xarici bazarlara çıxarılması üçün mövcud və əldə edilmiş ehtiyatlardan səmərəli istifadəni təmin edəcəkdir. “İxrac potensialı” kateqoriyası aqrar sahə subyektlərinin mövcud şəraitdə və bazarların vəziyyəti nəzərə alınmaqla standartlaşdırılmış və xassələrinə görə unikal, texniki göstəricilərinə görə üstün məhsul istehsal etmək qabiliyyəti kimi qəbul edilə bilər. Baxılan fəaliyyət sahəsinin əsas funksiyaları bir çox xarici və daxili amillərin təsiri nəzərə alınmaqla onun inkişaf strategiyası əsasında müəyyənləşdirilir [7, s.20].

Qlobal iqtisadi problemləri həll etmək məqsədilə, ilk öncə, ölkələr arasında iqtisadi, sosial,

texniki və siyasi əlaqələri inkişaf etdirmək lazımdır. Bu əlaqələrin əsasını xarici ticarət əlaqələri təşkil edir. Xarici ticarət ixrac və idxal proseslərini birləşdirir. Xarici iqtisadi siyasətdə əsas istiqamətlərdən biri ixracın genişləndirilməsidir. Bu baxımdan ixracyönümlü istehsalın formalaşması ixrac potensialı ilə bağlıdır. İxrac potensialı ölkənin iqtisadi potensialının tərkib hissəsidir və xarici bazar alıcılarının istək və tələbinə cavab verən həcmdə və keyfiyyətdə müxtəlif növ məhsullar istehsal və ixrac etmək qabiliyyəti kimi qiymətləndirilir. Aqrar sahə məhsullarını ixrac etmək üçün, ilk öncə, bu məhsullara ehtiyac olmalıdır. İxrac potensialına təsir edən amillərə məhsulun keyfiyyəti, beynəlxalq standartlara uyğunluğu və qiymətləri daxildir. Belə ki, daxili bazarda məhsulun qiyməti dünya bazarındakı qiymətindən aşağı olduqda ixrac potensialının daha səmərəli reallaşdırılması üçün imkanlar yaranır. İxrac potensialı olan məhsulların istehsalı ilə bağlı problemlərin tədqiqini kənd təsərrüfatında istehsal və satış dövrlərinin nəzəri və metodoloji əsasları üzərində qurmaq və onun spesifikliyi ilə əlaqələndirmək məqsədəuyğundur. İxracyönümlü məhsulların istehsalının artırılması, eləcə də bu məhsulların ixrac potensialının tətbiqi, idarə olunması və tənzimlənməsi ilə bağlı çatışmazlıqların aşkar edilərək aradan qaldırılması istiqamətində daim geniş araşdırmalar aparılır. Bir çox tədqiqatçılar tərəfindən aparılmış araşdırmalar aşağıdakılara əsaslanır: müqayisəli üstünlüklərə malik olan sahələrin və onların ixrac imkanlarının müəyyənləşdirilməsi; ixrac potensialının artırılmasının əsas məqsədlərdən biri kimi qəbul edilməsi; daxili bazarı qorumaqla yanaşı, xarici ticarət əlaqələrinin və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin də inkişaf etdirilməsi; ixrac məhsullarının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması və s. [8, s.3].

Beynəlxalq ticarətin klassik və müasir nəzəriyyələrində ixrac potensialının inkişafı və onu şərtləndirən amillərdən geniş bəhs edilmişdir. Klassik nəzəriyyəçilərdən olan A.Smit və D.Rikardoya görə həmin amillər əsasən ölkələrin mövcud təbii və istehsal amillərindən əldə etdikləri üstünlüklərlə müəyyənləşdirilir, Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə görə bunlar mütləq və nisbi üstünlüklərdir. A.Smitin klassik nəzəriyyəsinə görə, ölkələr müəyyən əmtəə istehsalında malik olduqları mütləq üstünlüyə əsaslanaraq ixtisaslaşmalıdırlar [9, s.749]. D.Rikardonun müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi hər hansı bir əmtəənin istehsalında ölkə mütləq üstünlüyə malik olmasa belə, xarici ticarətin faydalarını əsaslandırır. Yetər ki, müəyyən bir ölkədə müəyyən bir məhsulun digər malların istehsal xərcləri arasındakı nisbət başqa ölkədəki analoji nisbətdən aşağı olsun. Lakin ixrac potensialının inkişafı təkcə istehsalda iştirak edən amillərin sayını artırmaqla məhdudlaşa bilməz. Burada ETT-nin, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafından, BƏB-in dərinləşməsindən irəli gələn üstünlüklərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Texnoloji yeniliklər müxtəlif ölkələrdə istehsal prosesləri arasında fərqlərə gətirib çıxarır və bu yeniliklərlə ölkə müqayisəli üstünlük əldə edir, bu məhsulların ixracında müvəqqəti inhisarçıya çevrilir və ixrac potensialını maksimum dərəcədə artıra bilir.

İxrac potensialı ölkənin iqtisadi potensialının tərkib hissəsi olmaqla, ölkənin istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi hesabına müvafiq keyfiyyət və kəmiyyətdə müxtəlif məhsulları istehsal edib xarici bazarlara çıxarmaq qabiliyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Hər hansı məhsulun ixracı üçün bazarlarda həmin məhsullara tələbatın olması və beynəlxalq standartlara uyğun olması şərtdir. Bundan əlavə, bu məhsulun daxili bazarda qiyməti dünya qiymətlərindən aşağı olmalıdır. Belə olan halda ölkədə istehsal olunan bu məhsulların ixrac potensialına malik olduğunu deyə bilərik. İxrac potensialının daxili məzmunu və mürəkkəb strukturu çoxlu sayda müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşır. Bu amillərə ETT, istehsal fondlarının, əmək resurslarının mövcudluğu və istifadə keyfiyyəti, habelə onların təkmilləşdirilməsi imkanları, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı və s. daxildir.

Aqrar sahənin ixrac potensialının formalaşmasına təsir edən amillər üç qrupda birləşdirilə bilər. Birincisi, iqtisadiyyatda əsas istehsal amilləri ilə təmsil olunur: əmək, torpaq, kapital, sahibkarlıq qabiliyyəti və informasiya. İkinci qrupa aqrar istehsala bilavasitə təsir edən spesifik amillər daxildir ki, bunlar aqrar sahəyə dövlət dəstəyi, aqrar sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin iqlim xüsusiyyətləri, ölkədə kənd təsərrüfatı xammalının və ərzaq məhsullarının daxili istehlak səviyyəsi,

ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi siyasətidir. Üçüncü qrupa aqrar sahə müəssisələrinin xarici bazarlara çıxışının təşkili və həmin sahə xammalının və istehsal etdiyi ərzaq məhsullarının xaricə çıxarılması ilə bağlı alətlər daxildir. Aqrar sahənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili amilləri ixrac potensialının tərkib elementi və onun reallaşdırılması vasitəsi olmaqla həmin sahənin ixrac mexanizmini formalaşdırır. İxrac potensialının formalaşmasını və inkişafını şərtləndirən amillərdən biri də ölkədə təbii ehtiyatların mövcudluğu və onlardan istifadə səviyyəsidir. Təbii ehtiyatların mövcudluğu və onların inkişaf səviyyəsi məhsuldar qüvvələrin və xüsusilə maddi-texniki ehtiyatların inkişafını və bunun əsasında ölkənin ixrac potensialının inkişafını müəyyənləşdirir.

Ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına və onun sənayesinin xammala tələbatının təmin edilməsində önəmli rol oynayan aqrar sahənin inkişaf vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üçün elmi əsaslı iqtisadi mexanizmlərin olması xüsusilə vacibdir. Həqiqətən də elmi cəhətdən əsaslandırılmış və daha təkmil hesab olunan inkişaf mexanizmlərinin hazırlanması aqrar sahədə istehsal ehtiyatlarının formalaşmasında və daha səmərəli istifadəsində mövcud və ya potensial problemlərin vaxtında aradan qaldırılmasında önəmli rol oynaya bilər. Belə ki, aqrar sahənin və onun ayrı-ayrı sahələrinin, xüsusən də həmin sahənin önəmli tərkib hissəsi olan kənd təsərrüfatının inkişafına təsir göstərən istehsal potensialının formalaşdırılması və qiymətləndirilməsinin yeni üsul və modellərinin müəyyənləşdirilməsi ölkənin aqrar ixrac potensialının artırılmasını daha da aktuallaşdırır [3, s.3].

Nəticə

Beləliklə, son dövrlər Azərbaycanın dünyanın bir sıra ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələri genişlənir və möhkəmlənir ki, bu da idxal-ixrac əməliyyatlarının artmasına gətirib çıxarır. Hazırda respublikamızın ixrac strukturunda əsas ixrac sahəsini xam neft, qaz və neft məhsullarının ixracı təşkil edir. Amma Azərbaycanın digər sənaye sahələrinin də böyük ixrac potensialı var ki, bunlara, ilk öncə, aqrar sahə daxildir. Odur ki, həmin sahənin inkişaf etdirilməsi və ixrac potensialının artırılması zəruridir. Aqrar sahənin və onun ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi üçün strateji planlaşdırma tətbiq edilməli, həmin planlaşdırmanın əsas prioritet istiqamətlərinin aşağıdakıların olması məqsədəuyğundur:

- ✓ qanunvericilik iqtisadi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ xarici ölkələrdə ölkənin aqrar bazarlarının inkişafı;
- ✓ aqrar sahədə institusional dəyişikliklər;
- ✓ qiymət konyunkturasının sabitləşdirilməsi və kənd təsərrüfatı istehsalçılarının əhəmiyyətli qiymət dalğalanmalarından qorunması;
- ✓ brendlərin patentləşdirilməsi və qorunması xərclərinin bir hissəsinin kompensasiyası, yerli istehsal olunan məhsulların xarici bazarlarda tanınmasının gücləndirilməsi;
- ✓ aqrar sahə məhsullarının daşınması və saxlanması xərclərinin bir hissəsinin subsidiyalaşdırılması;
- ✓ yeni bazarlara çıxışa maneələrin aradan qaldırılması, o cümlədən texniki tənzimləmə və sertifikatlaşdırma baxımından, texnoloji avadanlıqların və iş standartlarının səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- ✓ təchizat və çeşidlərin coğrafiyasının genişləndirilməsi;
- ✓ torpaq münasibətlərinin transformasiyası;
- ✓ kənd təsərrüfatının yaşıllaşdırılması və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma nəzərə alınmaqla aqrar-sənaye istehsalının yerləşdirilməsinin rasionallığı;
- ✓ tədqiqat sahəsinin və təhsilin yeniliklərinin istehlakçıya ötürülməsi;
- ✓ kənd iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və s.

Aqrar sahənin və onun ixrac potensialının daha da inkişaf etdirilməsi ixrac siyasətində dəyişikliklər, aqrar-ərzaq məhsullarının ayrı-ayrı növləri üzrə idxaldan asılılığın aradan qaldırılması baxımından vəzifələr nəzərə alınmaqla reallaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əkbərov, E.H. Kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının stimullaşdırıcı istiqamətləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş diss. avtoreferatı./ – Bakı, 2024. – 30 s.
2. Həsənova M.S. İxrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf istiqamətləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı./ – Bakı, 2022. – 28 s.
3. Həsənova, Ş.K. Aqrar sahədə istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı./ – Bakı, 2024. – 32 s.
4. Quliyev, E.A. Aqrar iqtisadiyyat. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. – Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı, – 2015, – 320 s.
5. Nərimanov, N.A. Azərbaycan Respublikasında aqrar ixracın stimullaşdırılmasının iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. avtoreferatı./ – Gəncə, 2021. – 32 s.
6. Дьячкова, С.П., Кондратьева, Н.Н., Касаткин, В.В. Теоретические аспекты развития агропромышленного комплекса // Вестник НГИЭИ. – 2019. № 6 (97), – с. 86–95.
7. Мелешко, К. Научные теории и основы формирования экспортного потенциала агропродовольственной сферы / К. Мелешко // Аграрная экономика. – 2019. № 7(290), – с. 11-22.
8. Мирзазаде, Н.Г. Экспортный потенциал аграрной отрасли Азербайджана: возможности и приоритеты / Н.Г. Мирзазаде // Вестник Вятского ГАТУ. – 2023. № 1(15), – с.1-15.
9. Насибова, Ч.Н. Экспортный потенциал аграрной отрасли Азербайджана в современных условиях / Ч.Н. Насибова // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2021. № 2(56), – с. 747-752.
10. Ярошевский, И.М. «Экспортный потенциал»: его функции, направления формирования и возможности оценки / И. М. Ярошевский // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2024. – Т. 3, № 7(147), – с. 22-29.

Юсиф Али оглы Гасанлы,
Докторант Азербайджанского Университета Кооперации,
E-mail:yusifhasanli300@gmail.com

Теоретическое исследование повышения экспортного потенциала в аграрном секторе Азербайджана

Резюме

Целью исследования - является изучение повышения экспортного потенциала в сельскохозяйственной сфере Азербайджана с теоретической точки зрения.

Методология исследования – в основном были использованы методы научной абстракции, синтеза, сравнительного анализа и обобщения. Наряду с этим имеются упоминания об исследованиях, проводимых в направлении изучения потенциала аграрного сектора и роли экспорта в его развитии.

Прикладная значимость исследования – в первую очередь планируется разработать более совершенные механизмы для повышения экспортного потенциала в аграрной сфере в современную эпоху.

Результаты исследования связаны с возможностью использования полученных результатов в современных условиях с целью организации более эффективных мер по развитию аграрного сектора и повышению его экспортного потенциала.

Оригинальность и научная новизна исследования более очевидна при научно-аргументированном обосновании важности повышения экспортного потенциала в развитии аграрного сектора. Кроме того, подходя к стратегической роли аграрного сектора в

диверсификации экономики и укреплении продовольственной безопасности страны, были высказаны предложения по увеличению экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: Азербайджан, аграрный сектор, экспорт, экспортный потенциал, проблемы развития аграрного сектора, экспортный потенциал аграрного сектора, повышение экспортного потенциала

Yusif Ali Hasanli
Doctoral student of Azerbaijan Cooperation University,
E-mail: yusifhasanli300@gmail.com

Theoretical investigation of increasing export potential in the agricultural sector of Azerbaijan

Summary

The purpose of the research is to study the increase in export potential in the agricultural sector of Azerbaijan from a theoretical point of view.

The research methodology is mainly used methods of scientific abstraction, synthesis, comparative analysis and generalization. At the same time, there are references to the research conducted in the direction of studying the potential of the agrarian sector and the role of exports in its development.

The applied significance of the research - first of all, it is planned to develop more advanced mechanisms to increase export potential in the agricultural sector in the modern era.

The results of the research are related to the possibility of using the results obtained in modern conditions in order to organize more effective measures to develop the agricultural sector and increase its export potential.

The originality and scientific novelty of the research is more obvious with a scientifically reasoned justification of the importance of increasing export potential in the development of the agricultural sector. In addition, approaching the strategic role of the agricultural sector in diversifying the economy and strengthening the country's food security, proposals were made to increase its export potential.

Key words: Azerbaijan, agricultural sector, exports, export potential, problems of development of the agricultural sector, export potential of the agricultural sector, increasing export potential.